

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Іваньков Ігор Володимирович

УДК 340.0 (09) + 343.81

**Тюремні установи в Україні в системі
карально-охоронного механізму держави
(кінець XIX — середина XX ст.)**

**Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових вчень**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ — 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в науковому та методичному Центрі з історії органів внутрішніх справ України, кафедрі історії України Національної академії внутрішніх справ України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України Чайковський Анатолій Степанович, Національна академія внутрішніх справ України, начальник навчально-наукового та методичного Центру з історії органів внутрішніх справ України, кафедри історії України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор Бабкін Володимир Дмитрович, Інститут держави і права ім.В.М. Корецького НАН України, провідний науковий співробітник

кандидат юридичних наук, доцент Чехович Валерій Анатолійович, Київський Національний університет ім.Тараса Шевченка, доцент кафедри теорії та історії держави і права

Провідна установа Інститут законодавства Верховної Ради України

Захист відбудеться “22” грудня 2005р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.009.01 в Національній академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1.

Автореферат розісланий “22” листопада 2005 року

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

О.Б. Горова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Як незалежна, демократична, соціально-правова держава Україна своїм головним обов'язком проголосила права і свободи людини та громадянина. У цих умовах важливого наукового і практичного значення набувають питання, що стосуються їх законодавчого закріплення, забезпечення й дотримання законності та ефективної реалізації.

Разом з тим, створення суверенної української держави визначило необхідність корінних зрушень у змісті та системі державної влади і управління, обумовило нові підходи і шляхи критичного аналізу й переосмислення законів і нормативних актів радянського періоду. Нова ж система економічних відносин власності, процес розвитку яких відбувається в умовах використання інших підходів до політики, ідеології, права, вимагає подальшого удосконалення чинної законодавчої бази.

У системі прав людини й громадянина та їх гарантій важливе місце, зокрема, посідає захист соціально-людських цінностей у галузі виконання кримінальних покарань. Одним із вирішальних факторів успіху на цьому шляху має стати докорінна зміна існуючих соціально-правових відносин між громадянином і державою. Вказані процеси потребують продовження і поглиблення реформи організаційно-правових засад діяльності кримінально-виконавчої системи.

Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених діяльності системи органів та установ виконання кримінальних покарань засвідчує: вивчення нормативно-правових основ становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи України, ґрунтовний аналіз позитивних і негативних чинників, які впливають на цей процес, відображення об'єктивної картини основних етапів її утворення та еволюції дозволяє визначити основні принципи, на яких має базуватись сучасна кримінально-виконавча політика України.

Тому наукове дослідження правових засад функціонування системи органів та установ виконання кримінальних покарань на території України, визначення їх ролі і місця у державотворчому процесі як у дореволюційний період, так і на етапі становлення та розвитку різних форм української державності в першій половині ХХ століття, сьогодні є повчальним і корисним, насамперед, у застереженні від помилок у процесі сучасного реформування як кримінально-виконавчої системи загалом, так і діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань зокрема, використанні позитивних надбань у ході структурно-організаційного удосконалення кримінально-виконавчої системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження обрана відповідно до державних програм, зокрема: Концепції розвитку системи відомчої освіти та вузівської науки на період 2001 – 2005 рр., схваленої рішенням колегії МВС України від 18.12. 2000 р. за № 9км/1, Програми формування позитивного іміджу міліції України на 2003-2007 рр. (п. 2.1.-2.3.). Вона також є складовою частиною наукових досліджень, передбачених Планом науково-дослідної роботи наукових установ вищих навчальних закладів України юридичного профілю (на період до 2006 року) Академії правових наук України (п. 7.12.), Переліком тем дисертаційних досліджень, затверджених Вченою Радою Національної академії внутрішніх справ

України у 2003 році (п. 2.4.) та Планом роботи наукового та методичного Центру з історії органів внутрішніх справ, кафедри історії України Національної академії внутрішніх справ України на 2004 – 2005 навчальний рік.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є висвітлення історико-правових аспектів утворення, розвитку та функціонування центральних і місцевих органів управління кримінально-виконавчою системою на території України, її структурних підрозділів та політико-правових наслідків їх діяльності кінця XIX – середини XX ст. Системний ретроспективний аналіз досвіду функціонування пенітенціарної системи України на різних історичних етапах дозволить напрацювати певні пропозиції, спрямовані на подальше структурно-організаційне удосконалення системи установ та органів виконання кримінальних покарань, застереження від помилок у процесі сучасного нормативно-правового забезпечення їх роботи.

Відповідно до окресленої мети у дисертації ставляться та розв'язуються такі основні наукові завдання:

- визначення основних передумов і закономірностей виникнення на території України системи державних органів та установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі;
- встановлення нормативно-правових та організаційно-структурних основ функціонування Головного тюремного управління Російської імперії як першого централізованого органу управління тюремними справами та його структурних підрозділів на території України;
- визначення нормативно-правових та організаційно-структурних засад діяльності державних органів та установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії;
- дослідження процесу утворення центрального та місцевих апаратів управління органами та установами, що виконували спеціальні завдання по виконанню кримінальних покарань та їх нормативно-правового забезпечення у період виникнення та утвердження в Україні радянської влади;
- визначення нормативно-правової бази, структури, функцій, завдань органів та установ виконання кримінальних покарань України як структурного підрозділу НКВС УСРР;
- аналіз сукупності державних, правових, громадсько-політичних та інших чинників, що сприяли становленню й розвитку в Україні системи органів та установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в умовах знаходження у складі СРСР;
- історико-правова оцінка функціонування в Україні системи органів та установ, що виконували кримінальні покарання протягом хронологічно вказаного періоду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі.

Предметом дисертаційного дослідження є центральні та місцеві органи управління системою виконання покарань, а також органи і установи виконання кримінальних покарань в Україні кінця XIX – першої половини XX ст.

Методологічною основою дисертації послуговували основні положення й висновки соціально-детерміністичної гносеології державно-правових явищ, сучасні загальнотеоретичні уявлення про державу і право та їх роль в удосконаленні діяльності кримінально-виконавчої системи.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використані:

- загально-філософські методи: історичний аналіз - метод для дослідження процесу виникнення, формування та розвитку поняття “пенітенціарна система держави”; системно-науковий підхід при дослідженні пенітенціарної системи як комплексу самостійних підсистем; структурно-функціональний метод для з'ясування структури пенітенціарної системи, метод описового аналізу та синтезу для виявлення елементного складу та взаємодії органів та установ виконання покарань з іншими державними органами та інституціями; метод абстрагування для формулювання спільних ознак органів та установ виконання покарань в різних історичних умовах; метод індукції для встановлення спільних ознак органів та установ виконання покарань на підставі ознак, притаманних окремим органам виконання кримінальних покарань;

- спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий метод для встановлення подібності (відмінності) процесу формування органів та установ виконання кримінальних покарань на різних історичних етапах; конкретно-соціологічний метод для з'ясування ставлення населення до діяльності пенітенціарної системи;

- конкретні методи: формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод для дослідження пенітенціарної системи держави як специфічного соціально-правового феномену; метод герменевтики для дослідження змісту правових норм законодавства, які регулювали в досліджуваній період процес функціонування органів та установ виконання покарань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим комплексним дослідженням організаційно-правових засад формування і діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в Україні, місця і ролі цієї важливої ланки державного механізму в системі правоохоронних органів в конкретних історичних умовах. Вивчення на основі системного підходу досвіду державно-правового будівництва органів та установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі надало автору можливість сформулювати та аргументувати основні положення, що відображають новизну дослідження:

- комплексно досліджено структуру, функції та діяльність органів і установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в Україні на різних етапах державно-правового будівництва;

- встановлено основні історичні й правові передумови створення і функціонування центрального органу управління місцями ув'язнення Російської імперії – Головного тюремного управління як у складі МВС, так і в період підпорядкування Міністерству юстиції;

- визначено місце та роль органів і установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в системі державного механізму на етапах виникнення та еволюції політичних режимів за часів Російської імперії, Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, у період становлення та зміцнення радянської влади;

– досліджено основні закономірності процесу перетворення органів і установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі у важливий державний механізм по реалізації кримінальної політики на різних етапах української державності, в подальшому, в один із центральних складових елементів репресивної політики радянської держави;

– на основі аналізу законодавства розглядуваного періоду доведено, що в структуру управління системою виконання покарань в Україні входили: центральний орган управління (перебував у підпорядкуванні МВС, Міністерства юстиції, НКВС), та його губернські (обласні) підрозділи;

– здійснено спробу наукової історико-правової оцінки організації та діяльності органів й установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі в Україні кінця XIX – середини XX ст.

Новизни дисертаційному дослідженню додає широке використання архівного матеріалу, переважна більшість якого вперше вводиться в науковий обіг.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання його матеріалів, висновків та узагальнень як в освітянській, так і у науково-дослідній та правотворчій діяльності, зокрема:

– у процесі реорганізації центральних та місцевих органів управління кримінально-виконавчою системою України, безпосередньо органів та установ виконання кримінальних покарань;

– у нормотворчій діяльності – для вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства;

– у науково-дослідній діяльності - при підготовці узагальнюючих та спеціальних праць історико-правової проблематики, історії правоохоронних і каральних органів;

– у навчально-методичному процесі - при підготовці та викладанні навчальних курсів “Кримінально-виконавче право”, “Історія пенітенціарної системи України”.

Апробація результатів. Основні теоретичні положення дослідження відображені в публікаціях, доповідалися та обговорювалися на засіданнях наукового та методичного Центру з історії органів внутрішніх справ України Національної академії внутрішніх справ України, Науково-методичної Ради та циклу кримінально-правових дисциплін Чернігівського юридичного коледжу Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Теоретичні та практичні результати дослідження представлялися: на науково-практичній конференції “Кримінально-виконавча система в Україні: проблеми, пошуки, тенденції” (м. Чернігів, 16 травня 2001 року); науково-методичному семінарі кафедри українознавства та політології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів, 5 квітня 2002 року); науково-практичній конференції “Соціально-психологічна робота з неповнолітніми в місцях позбавлення волі” (м. Чернігів, 25 червня 2002 року); міжвузівській науково-практичній конференції “Історико-правовые и социально-экономические аспекты развития общества” (м. Чернігів, 27-28 березня 2002 року); міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми й напрямки формування світогляду майбутніх працівників органів внутрішніх справ та забезпечення прав і свобод людини” (м. Запоріжжя, 11 – 12 грудня 2003 року), науково-практичній конференції

“Проблеми виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі та його альтернатив: історія і сучасність” (м. Чернігів, 14 квітня 2003 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань кримінального судочинства” (м. Запоріжжя, 28 — 29 травня 2004 року).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи відображено у 4 наукових статтях, з яких 3 опубліковано у фахових виданнях.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження, відповідає логіці науково-дослідної роботи, вимогам ВАК України і складається із вступу, трьох розділів (чотирнадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (244 найменування), а також додатків. Загальний обсяг складає 205 сторінок рукописного тексту, із них основний текст – 180 сторінок, список використаних джерел та літератури на 19 сторінках, додатки на 6 сторінках, із них: 4 таблиці, 2 структурні схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкриваються актуальність і ступінь наукової розробки проблематики, визначаються предмет і об'єкт дослідження, формулюється його мета та завдання, висвітлюються методологічні та науково-теоретичні основи дисертації, наукова новизна одержаних результатів, характеризується теоретичне та практичне значення проведеної роботи, повідомляється про апробацію її результатів.

Розділ 1. “Організація та функції Головного тюремного управління в системі державних органів Російської імперії в 1879-1917 рр.” складається з чотирьох підрозділів.

У першому, “*Огляд літератури за темою*”, аналізується література за проблематикою дисертаційного дослідження. Проблема створення та функціонування системи органів, які виконували покарання у вигляді позбавлення волі, в історико-правовому плані до певної міри вивчалася в дореволюційній, радянській і пострадянській літературі. Визначено значну роль досліджень дореволюційних авторів М.М. Галкіна–Враского, М.М. Гернета, П.О. Кашкарова, С.В. Познишева, М.С. Таганцева, І.Я. Фойницького та ін. Багато в чому саме ідеї цих науковців поклали початок розвитку кримінально-виконавчого права у Російській імперії і стали основними теоретичними джерелами тюремної реформи кінця XIX — початку XX століття.

Серед сучасних російських науковців, які найближче наблизились до вивчення тюремного управлінського апарату і правового становища його службовців у період до 1917 року, слід згадати Л.І. Беляєву, М.Г. Деткова, А.П. Печнікова. За їх участю розглянуто систему виконання покарань у царській Росії, організаційно–правові форми тюремної добродійності, організаційну структуру Головного тюремного управління, функції та історико-правове значення діяльності цього адміністративного органу. У 90-роки XX, на початку XXI ст. дослідження різних аспектів дореволюційного періоду функціонування карально-охоронної, зокрема, пенітенціарної системи в Україні стали предметом наукового пошуку українських вчених, зокрема, В.М. Чиснікова, О.Н. Ярмиша, А.С. Чайковського, М.Г. Щербака та О.П. Неалова.

Позитивне значення для проведення дисертаційного дослідження мали роботи вітчизняних та російських науковців Б.М. Бабія, І.Г. Біласа, О.Л. Копиленка, М.П. Мелентьєва, Г.О. Радова, М.О. Стручкова, О.В. Тимощука, в яких висвітлюються етапи перебування при владі в Україні органів Тимчасового Уряду, Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії і, певним чином, розглядаються процеси реформування на її території пенітенціарної системи.

Значну роль у дослідженні радянського періоду діяльності системи місць позбавлення волі відіграли наукові роботи Р.С. Мулукаєва, М.О. Стручкова, Б.С. Утевського. Важливим підґрунтям для аналізу радянського періоду функціонування системи виконання кримінальних покарань в Україні (до 1939 р.) стали роботи вчених Л.В. Бородича О.М. Джужі, Я.Ю. Кондратьєва, П.П. Михайленка, О.І. Олійника, В.М. Трубнікова, Ю.О. Фролова та ін.

Разом з тим, головною особливістю зазначених і деяких інших наукових праць є те, що вони не дають цілісного уявлення про стан та основні тенденції розвитку кримінально-виконавчої системи в Україні розглядуваного періоду. Як правило, вони присвячені або загальній характеристиці діяльності органів управління тюремною системою, або ж конкретному вузько спеціалізованому напрямку їх діяльності. Переважна частина сучасних російських науковців при дослідженні розвитку і становлення пенітенціарної системи на території колишнього Радянського Союзу, не враховує національних особливостей, зокрема в Україні, хоча саме вивчення становлення і еволюції системи органів і установ виконання кримінальних покарань та управління ними має суттєве значення на сучасному етапі пенітенціарної реформи. В той же час радянські дослідники пенітенціарної системи, опираючись на ідеологічні шаблони, критичному аналізу піддавали лише дореволюційний період функціонування органів і установ виконання кримінальних покарань. При проведенні ж досліджень кримінально-виконавчої системи радянського періоду, спостерігаються, як правило, лише позитивні оцінки, особливо в діяльності центральних органів управління. Останнє не давало можливості об'єктивно відтворити історико-правові реалії та тенденції, і, відповідно, приводило до надання завідомо невірних оцінок в діяльності пенітенціарної системи України.

Під час аналізу літературних та наукових джерел за темою дослідження здійснено спробу зберегти наукову новизну і цінність роботи кожного автора з урахуванням критичного підходу і сучасних історико-правових процесів в Україні взагалі, та її кримінально-виконавчої системи, зокрема.

Другий підрозділ *“Історичні, організаційні та правові передумови створення Головного тюремного управління як центрального органу управління тюремною системою Російської імперії”*, присвячений історико-правовій оцінці періоду, який передував тюремній реформі.

Законодавство XV—XVII ст., що діяло на території України, в системі кримінальних покарань передбачало тюремне ув'язнення не як самостійний вид, а як елемент складової частини сукупного покарання. Першими державними нормативними актами, які визначили тюремне ув'язнення як самостійний вид покарання, стали Судебник 1550 року та Соборне Укладення 1649 року.

Під впливом ідей французького просвітителя Вольтера вперше ідею виправлення і перевиховання злочинців через працю висловила Катерина II. Початку ж тюремних реформ на теренах Російської імперії передував період правління імператора Олександра I, який став засновником “Тіклувального про тюрми товариства”. За час правління Миколи I здійснюється поступове становлення системи нормативно-правових актів, яка спрямовується на кодифікацію імперського кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Наслідком цих заходів було прийняття у 1842 році “Зводу Установ і Статутів про утриманих під вартою та про засланих”. В ньому вперше юридично закріплюється фактично існуюча система місць позбавлення волі.

Період до 1862 року був достатньо важливим для становлення і розвитку народжуваної пенітенціарної системи Російської імперії, оскільки саме в цей час закладались її ідейно-теоретичні засади, а з боку уряду втілювались заходи, спрямовані на створення імперської кримінально-виконавчої нормативної бази. В цей час розпочалась і суспільно-політична підготовка до майбутньої тюремної реформи в Росії, створюються необхідні для її проведення передумови організаційно-правового характеру.

З 18 серпня 1862 року завідування місцями позбавлення волі цивільного відомства зосереджується в Міністерстві внутрішніх справ. У зв'язку з цим МВС розпочало збирання офіційної інформації про стан тюремної системи імперії, що послугувало основою організаційних та правових засад для проведення тюремної реформи.

У третьому підрозділі “Структура та функції Головного тюремного управління (1879—1917 рр.)” досліджуються організаційна побудова та основні функції Головного тюремного управління як під час підпорядкування Міністерству внутрішніх справ (1879—1885 рр.), так і Міністерству юстиції імперії (1885—1917 рр.)

Створення 27 лютого 1879 року у складі Міністерства внутрішніх справ Головного тюремного управління стало центральним етапом тюремної реформи в Російській імперії. Вся повнота влади щодо тюремної системи, як і відповідальності, сконцентрованою в МВС. Головне тюремне управління займає особливе місце в структурі Міністерства, хоча формально залишається одним із багатьох його підрозділів.

Аналіз архівних джерел дозволяє визначити основні функції, які покладались на Головне тюремне управління: 1) центральне і місцеве тюремне управління; 2) адміністративно-господарча діяльність; 3) організація режиму утримання в місцях ув'язнення; 4) організація арештантських робіт; 5) управління будівельно-відновлювальними роботами; 6) пересилка арештантів; 7) організація тюремного патронату (включала до себе заохочення і допомогу в організації на місцях громадської підтримки ув'язненим та особам, які звільнились з місць позбавлення волі); 8) духовне та моральне виправлення ув'язнених.

Пріоритетним напрямком діяльності Головного тюремного управління стало створення конкретних правових норм, регулюючих діяльність як пенітенціарної системи загалом, так і місць утримання ув'язнених. 28 грудня 1915 року була затверджена “Загальна тюремна інструкція”, дія якої розповсюджувалась на всі місця ув'язнення. Одночасно вона визначала загальні обов'язки чинів тюремної стражі, організацію служби тюремних наглядачів, внутрішній тюремний розпорядок, порядок та умови утримування арештантів, порядок їх звільнення

з місць ув'язнення тощо. “Загальна тюремна інструкція” встановлювала єдині вимоги щодо діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань на всій території Російської імперії. 13 грудня 1895 року Головне тюремне управління перейшло у підпорядкування Міністерства юстиції. Головними причинами змін були об'ємність та чисельність завдань, які виконувало Міністерство внутрішніх справ, доцільність об'єднання судової діяльності з виконанням покарання.

Четвертий підрозділ “*Завдання та нормативно-правові засади діяльності підрозділів Головного тюремного управління на території України у 1879-1917 рр.*” присвячений аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності та визначенню завдань губернських тюремних інспекцій.

Організація тюремної справи на місцях проводилась за трьома основними напрямками: створення місцевих органів управління тюремними справами; обмеження адміністративних функцій місцевих відділень Товариства піклувального про тюрми; підбір, розстановка та підвищення кваліфікації персоналу. На початку 80-х років XIX ст. у підпорядкуванні Головного тюремного управління Міністерства внутрішніх справ знаходилися 767 установ виконання покарань (на території України розміщувалося близько 120 тюрем та інших місць ув'язнення).

Згідно з вимогами затвердженого у 1890 р. “Статуту про утриманих під вартою” в період з 1890 року до 1896 року тюремні інспекції були створені в 24 губерніях Російської імперії, у тому числі Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській. В процесі формування органів на місцях Головне тюремне управління особливу увагу приділяло визначенню їх правового статусу, порядку взаємовідносин посадових осіб, особливо між губернським тюремним інспектором і губернатором, представниками поліції та армії.

Губернські тюремні інспекції відіграли значну роль у справі перетворення тюремних установ в пенітенціарні за західним зразком, що знайшло відображення, перш за все, в упорядкуванні їх діяльності, поліпшенні побуту ув'язнених, закріпленні і реалізації на місцях єдиних вимог при виконанні покарань у вигляді позбавлення волі. Введення інспекцій послугувало передумовою запровадження однотипових умов відбування покарань у вигляді позбавлення волі для ув'язнених на всій території імперії, обмеження адміністративних функцій Товариства піклувального про тюрми, забезпечення соціального і правового захисту персоналу місць позбавлення волі шляхом юридичної регламентації їх правового статусу та соціальних гарантій.

Другий розділ “**Організаційно-правові основи діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань у 1917-1924 рр.**” складається з трьох підрозділів.

У межах першого підрозділу “*Завдання та нормативно-правові основи діяльності підрозділів Головного тюремного управління періоду Тимчасового Уряду (лютий 1917 – жовтень 1917 р.)*” досліджуються завдання та нормативно-правові основи діяльності підрозділів Головного тюремного управління під час перебування у влади Тимчасового Уряду. Він не вніс, зокрема в Україні, суттєвих змін до тюремної політики і тюремного законодавства уряду Російської імперії. На першому етапі Лютневої буржуазно-демократичної революції Тимчасовий уряд під тиском обставин змушений був застосувати широку амністію політичних в'язнів, здійснити

певні кроки, пов'язані із лібералізацією режиму утримання ув'язнених в місцях позбавлення волі (відміна тілесних покарань, кайданів, заслання на поселення, підтримка інституту представництва арештантів тощо). Разом з тим, тюремні установи залишилися від старої тюремної системи, їх обладнання та основи режиму не змінились, тюремний персонал, за деяким виключенням, залишився на своїх посадах.

Виходячи з основного завдання — залишити, по можливості, незмінними царський апарат управління та правову регламентацію його діяльності, Тимчасовий уряд майже не змінив тюремне законодавство та відомчі нормативні акти — Тюремний Статут і “Загальну тюремну Інструкцію”, циркуляри Головного тюремного управління за останнє передвоєнне десятиріччя. Видозмінилась, дещо спростилась, але не втратила сутності існуюча система управління місцями ув'язнення. Частково був змінений обсяг впливу різних громадських організацій на діяльність тюремних установ. Вперше відслідковуються спроби ув'язнених створити свої представницькі органи та організувати засади самоуправління, чого не могло бути за часів царату. Питання про відновлення в повному обсязі правового статусу ув'язнених, повагу їх людської гідності існувало в суто теоретичному ракурсі, реального їх забезпечення не було ні на законодавчому, ні на адміністративному рівні. На тлі значного посилення каральної політики режиму утримання, після липневих подій 1917 року значно поширився опір ув'язнених, як відкритий, у формі бунтів, масових непокор, так і прихований - голодування, бойкот роботи тощо. Напруженою була ситуація і в тюремних установах на території України, особливо у Миколаївській, Херсонській, Одеській тюрмах тощо. Це пояснюється: відсутністю стабільності влади; специфічним портовим статусом цих міст; наявністю значної кількості злочинних угруповань, для яких засуджені були надійним джерелом поповнення їх рядів.

У другому підрозділі *“Особливості нормативно-правового забезпечення, структури та функцій органів і установ виконання покарань в Україні доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії (1917—1921 рр.)”*, розглядаються правові основи діяльності, структура та функції органів та установ виконання покарань в період знаходження при владі вказаних політичних режимів. В цей період якісних змін у тюремній політиці і тюремному законодавстві також не відбулося. Цьому не сприяла зміна Урядів, незначний час перебування їх при владі, інші причини. Уряд Української Центральної Ради (червень 1917 року — квітень 1918 року), отримавши у спадщину зруйновану систему державного управління, у тому числі і місцями ув'язнення, зміг лише сформулювати теоретичні засади політики у відношенні управління місцями позбавлення волі. Період існування Української Держави П. Скоропадського характеризується мілітаризацією системи державного управління, спробами реформування системи юстиції. Разом з тим, реформи у цей час відбулися лише на нормативному рівні. Вони не торкалися загальних принципів російського судоустрою і судочинства. За часів Директорії, на тлі продовження мілітаризації суспільства, проводилась незначна робота із правової регламентації всіх галузей державного управління, в тому числі й управління місцями відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Система покарань поділяється на два самостійні види: військові покарання, що були детально регламентовані; покарання, які застосовувались до інших верств населення.

Організаційно-правові та управлінські засади тюремної політики розглядуваного періоду дозволяють зробити висновок, що головним завданням тюремної системи вважалась боротьба за існування самої системи. Тюрми та тюремні установи, в основному, використовувались як один із важливих елементів каральної політики правлячих режимів для підтримання порядку серед військовиків та цивільного населення на підконтрольних територіях в умовах воєнного часу.

Третій підрозділ “*Організаційно-правові основи відновлення діяльності органів та установ виконання покарань України в період утвердження Радянської влади (1919 – 1924 рр.)*” розглядає питання становлення тюремної системи України в перші роки Радянської влади.

Пріоритетні напрямки діяльності органів та установ виконання покарань визначалися декретами Ради Народних Комісарів України. Організаційно вони входять до Народного комісаріату юстиції (НКЮ). У 1920 році створюється центральний орган управління місцями ув'язнення — Центральний тюремно-каральний відділ НКЮ. Місцевими органами управління кримінально-виконавчими установами, які підпорядковувались Центральному тюремно-каральному відділу і здійснювали загальне керівництво місцями ув'язнення в губерніях і повітах, стали юридичні відділи виконавчих комітетів відповідних Рад. При них формуються тюремно-каральні підвідділи. На початку 1921 р. система виправно-трудова установ УСРР включала: будинки громадських примусових робіт (БГПР); реформаторіуми для неповнолітніх правопорушників; трудові землеробські (сільськогосподарські) колонії (знаходяться у віданні НКЮ); табори примусових робіт (під управлінням НКВС України). На 1 січня 1921 р. у підпорядкуванні каральних відділів НКЮ України було 93 виправно-трудова установи.

У серпні 1922 р. в Україні було прийнято перший Кримінальний кодекс, який визначив систему кримінальних покарань. Згідно з ним всі місця позбавлення волі підпорядковуються НКВС. Загалом, у 1917-1924 рр. відбувався пошук місця органів та установ виконання покарань в системі державних інституцій України, визначалася та перевірялась результативність системи управління ними, формувалися завдання, загальні принципи їх організації і діяльності.

Третій розділ “**Нормативно-правові засади діяльності, організація та функції органів виконання кримінальних покарань в Україні у 1925 — 1940 рр.**” складається з чотирьох підрозділів.

У межах **першого підрозділу** “*Роль і значення кодифікації кримінального та виправно-трудова законодавства України для організаційно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань*” досліджуються передумови прийняття Виправно-трудова кодексу України (ВТК) та його історико-правове значення.

Період підготовки нового проекту ВТК був насичений активним процесом пошуку і створення нових норм кримінально-виконавчого права, в першу чергу, спрямованих на удосконалення правового статусу ув'язнених, забезпечення реалізації їх законних прав і інтересів. До цього процесу, крім безпосередніх органів управління місцями позбавлення волі, активно залучались інші вищі державні органи — Верховний Суд, Прокуратура, Народний Комісаріат Юстиції тощо. Після передачі всіх місць позбавлення волі у підпорядкування НКВС УСРР

в його веденні було зосереджено (за даними на жовтень 1923 р.) 58 БВР, 13 сільськогосподарських колоній, 13 арештних будинків і 2 реформаторіуми.

Прийняття ВТК УСРР було об'єктивно зумовленим нагальною потребою об'єднання в єдиному нормативно-правовому акті всіх законів, постанов, циркулярів та інших документів, які були видані різними державними органами і визначали порядок і умови виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. Затверджений 23 жовтня 1925 р., Виправно-трудоий кодекс не був обтяжений за змістом, мав чітку внутрішню структуру, написаний доступною для розуміння мовою. У ВТК були надані визначення і правова регламентація основних положень з питань кримінально-виконавчої політики. Незважаючи на свої позитивні чинники, Виправно-трудоий кодекс на той час був суто декларативним документом. У зв'язку із загальною скрутною і нестабільною економічною та політичною ситуацією в Україні застосування більшості його норм було неможливим.

В цілому, ВТК УСРР 1925 р. відіграв важливу роль в становленні і розвитку українського виправно-трудоого законодавства, і, незважаючи на подальші зміни і доповнення, юридично продовжував діяти до 1960 р., хоча фактично його дія припинилась у середині 30-х років минулого сторіччя.

У другому підрозділі *“Особливості нормативно-правового регулювання діяльності місць позбавлення волі після ухвалення ВТК УСРР (1925-1929 рр.)”* розглядається діяльність органів управління системою виконання покарань, подальшого нормативно-правового забезпечення функціонування органів та установ виконання кримінальних покарань.

Зміни у виправно-трудоому законодавстві України після ухвалення ВТК УСРР 1925 р. були покликані необхідністю приведення деяких його норм у відповідність із загальносоюзним законодавством, а також подальшого поліпшення організації виконання і відбування покарань, пов'язаних з виправно-трудою дією. У підпорядкуванні НКВС України на початок 1926 р. знаходилося 58 місць позбавлення волі закритого типу, з них 44 будинки примусових робіт (9 центральних, 6 міжокружних, 27 окружних і 2 районних), 1 ізолятор спеціального призначення, 1 перехідний трудовий будинок, 8 будинків попереднього ув'язнення, 4 реформаторіуми для утримання неповнолітніх правопорушників, а також 42 сільськогосподарські колонії.

Період 1925–1930 рр. визначався активним пошуком шляхів та методів забезпечення єдності принципів діяльності та структурної побудови системи органів та установ виконання кримінальних покарань в межах Народного комісаріату внутрішніх справ України. Але ситуація, що мала місце в економічному і соціально-політичному становищі СРСР, зокрема в республіці, не давала змоги чітко визначити та організаційно закріпити структуру та функціонування виправно-трудоих відділів та виправно-трудоих установ НКВС УСРР. Цей процес мав ще одну, більш важливу спрямованість. Пов'язана вона із зміцненням в Україні, наприкінці 20-х – на початку 30-х років, адміністративно-командної, жорстко централізованої системи державного управління, що обумовлювала концентрацію в руках вищого керівництва Радянського Союзу всієї повноти політичної влади, яка опиралася у своїй основі на апарат примусу, складовою частиною якого була система місць позбавлення волі.

Третій підрозділ “Завдання та нормативно-правові засади діяльності органів та установ виконання покарань України за часів перших п’ятирічок та у передвоєнний період (1929-1939 рр.)” присвячений розгляду основних напрямків та нормативно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань в Україні у період 1929 — 1939 рр. Зміни в економічному курсі СРСР наприкінці 20-х років стали головною передумовою реформування системи місць виконання покарань. Останні були зумовлені: по-перше, прийняттям в середині 1929 року першого п’ятирічного плану, по-друге, повною колективізацією, проведеною наприкінці 20-х — на початку 30-х років. Реалізація планів, передбачених першою п’ятирічкою, спрямовувалась на будівництво потужних виробничих об’єктів в малозаселених регіонах СРСР, вимагала державного розподілу виробничих сил, підтримку яких мала стати дешева робоча сила ув’язнених.

Аналіз розвитку організаційно-правових основ системи виконання покарань в Україні доводить, що на початку 30-х років відбувся перехід від принципів виправлення засуджених в умовах суспільно-корисної праці до більш широкого використання жорсткіших форм покарання, в якості яких використовувалось тюремне ув’язнення, утримання у виправно-трудових таборах, колоніях. Після ліквідації в 1930 р. НКВС відання місцями ув’язнення, організація заслання, а також вивчення злочинності та розробка методів боротьби з нею покладається на Народний Комісаріат юстиції УСРР. Однак вже 10 липня 1934 р. згідно з Постановою ЦВК та РНК СРСР був створений загальносоюзний Народний комісаріат внутрішніх справ. Керівництво виправно-трудовими таборами переходить під юрисдикцію Головного управління виправно-трудовими таборами і трудовими поселеннями НКВС СРСР. Згідно з постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 жовтня 1934 р. всі місця позбавлення волі, підвідомчі НКЮ союзних республік, було передано у підпорядкування НКВС СРСР. На вересень 1935 року на території України налічувалось 37 тюрем, 5 виправно-трудових промислових колоній, 29 сільськогосподарських колоній, 8 будівельних колоній

Кримінально-виконавча система країни стала однією з головних ланок репресивного апарату держави, яка була задіяна для проведення широкомасштабних репресій у 1937-1938 рр. Виправно-трудовий кодекс УСРР 1925 р. вже не відповідав реальному стану речей, законодавство в цій галузі новими нормами права практично не поповнювалось. Натомість розвивалась відомча нормативна діяльність. Починаючи з 1935 р. виправно-трудове законодавство почало підмінятись наказами, інструкціями та розпорядженнями, що видавались по лінії Наркомату внутрішніх справ.

Четвертий підрозділ “Історико-правова оцінка діяльності органів виконання покарань України в 1925-1939 рр.” присвячений аналізу діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань в умовах тоталітарного режиму та їх переростання в елемент державного карально-репресивного апарату. Діяльність НКВС України в другій половині 30-х років призвела до встановлення в республіці режиму політичного сиску та переслідування за політичні злочини.

Репресії, ставши одним з основних методів вирішення політичних і, частково, економічних завдань, широко використовуються для беззастережного виконання вказівок вищого політичного керівництва держави.

Неухильно виконуючи настанови, органи НКВС, в тому числі й органи і установи виконання покарань, стали основним знаряддям проведення державної політики в Україні.

Іншим аспектом діяльності НКВС була законотворча практика, коли джерелами кримінального та виправно-трудоного права в порушення Конституції ставали відомчі акти ОДПУ — НКВС. Якщо в галузі кримінального права вони лише розвивали та доповнювали в сторону розширення вже існуючі норми, то в галузі пенітенціарної політики вони стають єдиним джерелом, згідно з якими діяла республіканська система виконання покарань.

Будучи репресивно-каральною складовою партійно-державного механізму, виконуючи директивні настанови керівництва країни, органи виконання покарань, тим самим сприяли реалізації внутрішньої та зовнішньої політики 20-30-х років — політики диктатури та тоталітаризму. За цих умов каральні функції, покладені на органи НКВС, не могли не призвести до масових порушень законності. Тисячі людей, працюючих в різних галузях народного господарства, перебуваючих на службі в армії, зокрема в органах внутрішніх справ, піддалися репресіям. Тим самим, у другій половині 30-х років основою функціонування НКВС України, його складової і невід'ємної частини — системи виконання кримінальних покарань - стала репресивно-каральна діяльність.

У **висновках** дисертації наведено основні результати дослідження:

1. Відміна у 1861 р. кріпацтва спричинила низку реформ буржуазно-демократичного характеру, у зв'язку з чим відчувалася потреба реформування пенітенціарної системи імперії. Кінець ХУІІІ - першу половину ХІХ ст. можна визнати як період підготовки до тюремної реформи в Російській імперії. У цей час в правосвідомості суспільства відбувалося формування ідей і поглядів про необхідність її проведення, але з мінімальною реалізацією їх на практиці. З 1862 року Міністерство внутрішніх справ розпочало збирання, узагальнення й аналіз відомостей про стан тюрем і тюремних установ імперії. Це послугувало початком першого етапу тюремної реформи, яку необхідно розглядати в одному ряду з іншими реформами. З іншого боку як результат соціально-економічних і суспільно-політичних змін в російському суспільстві другої половини ХІХ ст. У процесі підготовки до тюремної реформи відбувалося вивчення і узагальнення закордонного пенітенціарного досвіду, зокрема США, Ірландії, Англії, Швеції тощо. В організаційно-управлінському плані великий вплив на становлення імперської системи виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі здійснила шведська модель пенітенціарної системи з елементами ірландсько-британської прогресивної системи.

2. Створення у 1879 р. Головного тюремного управління поклало початок принципово новому етапу тюремної реформи - практичного втілення теоретичних положень на практиці. Водночас, оскільки новий орган виконавчої влади певною мірою поліпшив положення ув'язнених, створення Головного тюремного управління можна охарактеризувати як результат ліберальних течій у політиці російської монархії.

Переведення Головного тюремного управління з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ в Міністерство юстиції необхідно розглядати в руслі посилення реакції та ролі поліції у внутрішній політиці Російської імперії. Зосередивши у своїх руках, після ліквідації ІІІ відділення Імператорської канцелярії,

управління всією поліцейською системою, МВС стало головною опорою монархії. Передача ж Головного тюремного управління до Міністерства юстиції наблизило виконання кримінальних покарань до судового відомства, поєднавши процедури судового процесу і виконання судових рішень щодо призначених кримінальних покарань.

Проблема організації управління тюрмами в губерніях була вирішена шляхом введення тюремних інспекцій, які стали представниками Головного тюремного управління. За їх участю вирішувались всі питання пов'язані з діяльністю місць позбавлення волі. Започаткування інспекцій стало вирішальною умовою запровадження однотипних умов виконання покарання у вигляді позбавлення волі на всій території Російської імперії, у тому числі в Україні.

3. Під час Тимчасового уряду суттєвих змін у тюремній політиці і законодавстві не відбулося. На першому етапі Лютневої буржуазно-демократичної революції (березень – червень 1917 року) вимушено було застосовано широку амністію політичних в'язнів, здійснено певні кроки по лібералізації режиму утримання ув'язнених в місцях позбавлення волі (відміна тілесних покарань, кайданів, заслання на поселення, підтримка інституту представництва арештантів тощо). Разом з тим, від царської тюремної системи залишилися всі пенітенціарні установи, їх обладнання, основи тюремного режиму, і, за деяким виключенням, персонал. Виходячи з основного свого завдання — залишити, по можливості, непорушним колишній апарат управління та правову регламентацію його діяльності, Тимчасовий уряд майже не змінив тюремне законодавство Російської імперії та відомчі нормативні акти — Тюремний Статут, “Загальну тюремну Інструкцію” та циркуляри Головного тюремного управління. Деяко спростились, але не втратили своєї сутності, система управління місцями ув'язнення: в центрі — Головне управління місцями ув'язнення (входило до Міністерства юстиції), на місцях — губернські тюремні інспекції, яким підпорядковувалась адміністрація місць ув'язнення (губернських та повітових тюрем). Змінився обсяг впливу різних громадських організацій на діяльність тюремних установ. Поруч з відомими за часів царату громадськими організаціями — Товариством піклувальним про тюрми та його відділеннями, на місцях створюються посади громадських комісарів, які наділялись не лише контролюючими, а і розпорядницькими функціями. Перепоною на шляху до централізації управління місцями ув'язнення, стали місцеві Ради робітничих та солдатських депутатів. Вперше відслідковуються спроби ув'язнених створити свої представницькі органи та організувати засади самоуправління. Не відбулося позитивних змін у побутовому та медичному забезпеченні ув'язнених. На тлі популістських заяв представників уряду, губернських комісарів та патронажних товариств, забезпечення арештантів харчуванням, одягом тощо погіршилося. Значно зросла завантаженість тюремних установ. Їх поточні й капітальні ремонти та будівництво нових місць ув'язнення не проводились. Організаційно-правові та управлінські засади тюремної політики Тимчасового уряду дозволяють зробити висновок: завдання виправлення ув'язнених тогочасна тюремна система не ставила. Головне завдання вбачалось — залишити незайманою наявну каральну систему як засіб боротьби з революційними проявами, всебічній підтримці правлячого режиму.

4. В період революційних подій та громадянської війни в Україні 1918 – 1921 рр. якісних змін у тюремній політиці і тюремному законодавстві не сталося. Цьому не сприяла зміна правлячих режимів та незначний час перебування їх при владі. Отримавши у спадщину зруйновану систему державного управління, у тому числі і місцями ув'язнення, Уряд Української Центральної Ради зміг лише сформулювати основні засади тюремної політики відносно управління місцями позбавлення волі. До здобутків ЦР, у галузі централізації управління тюремною системою, необхідно віднести створення у структурі народного міністерства судових справ Головної тюремної Управи.

Реформування системи органів та установ виконання покарань в Українській державі полягало в пристосуванні наявного апарату управління до зменшення його юрисдикції. Продовжували діяти загальні принципи судоустрою, судочинства і діяльності тюремного апарату колишньої Російської імперії. Умови утримання в'язнів не покращились. Це суперечило проголошеним принципам побудови Української Держави як правової. Відновлення імперської моделі функціонування пенітенціарних інституцій, навіть порівняно з періодом перебування при владі Тимчасового уряду та Української Центральної Ради, зробило тюремний режим ще жорсткішим.

За часів Директорії на тлі подальшої мілітаризації суспільства, як не дивно, проводилась певна робота із правової регламентації всіх галузей державного управління, у тому числі й управління місцями відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Увага приділялась регламентації порядку й умов виконання покарань відносно військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Протягом 1918 – 1921 рр. органи й установи виконання кримінальних покарань, що залишилися від старої тюремної системи, імперські законодавчі акти щодо забезпечення їх діяльності, режим утримання ув'язнених тощо не змінилися. Незмінними залишилися відомчі нормативні акти. Спостерігались лише спроби змінити структуру управління місцями ув'язнення, однак вони мали, як правило, лише організаційний характер, були нетривалими. Пенітенціарна ж система, що включала центральне управління, губернські органи влади, яким підпорядковувалась адміністрація місць ув'язнення (губернських та повітових тюрем) – лишалися без змін. До мінімуму був зведений вплив різних державних та громадських організацій на діяльність тюремних установ. Погіршилося забезпечення арештантів харчуванням, речовим майном, зросла завантаженість місць ув'язнення. Системного підбору, навчання та розстановки посадових осіб тюремного персоналу, особливо на місцях, за виключенням періоду перебування при владі уряду Директорії, не відбувались.

Аналіз організаційно-правових та управлінських засад тюремної політики розглядуваного періоду дозволяють зробити висновок, що головним завданням пенітенціарної системи вважалась боротьба за існування власне самої системи. Тюрми та тюремні установи, як правило, використовувались як один із головних елементів каральної політики, а також зміцнення правлячих режимів.

З боку радянської влади у 1917 - 1924 рр. відбувався пошук місця та ролі органів й установ виконання покарань в системі державних інституцій. Визначалася та на практиці перевірялась результативність системи управління ними, формувалися завдання, загальні принципи їх організації й діяльності. Даний процес опирався на

досвід та правове поле Радянської Росії. Разом з тим, уже в цей час органи й установи виконання кримінальних покарань стояли на сторожі партійно-державних інтересів.

5. У період підготовки проекту ВТК УСРР активно проходив процес пошуку і створення нових норм кримінально-виконавчого права, в першу чергу, спрямованих на удосконалення правового статусу ув'язнених, забезпечення реалізації їх прав і інтересів. До цього процесу, крім безпосередніх органів управління місцями позбавлення волі, активно залучались інші вищі державні органи – Верховний Суд, Прокуратура, Народний Комісаріат Юстиції тощо.

6. Прийняття у 1925 р. ВТК УСРР було зумовлено потребою об'єднання в єдиному нормативно-правовому акті законів, постанов, циркулярів, інших документів, які визначали порядок і умови виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі. ВТК відобразив зміни, що знайшли прояв у визначенні і правовій регламентації основних положень державної виправно-трудової політики, більш гуманному відношенні до ув'язнених, порядку забезпечення їх прав і свобод. Разом з тим, Виправно-трудова кодекс багато в чому мав декларативний характер. Застосування більшості його норм було неможливим у зв'язку із загальною економічною й політичною ситуацією як в СРСР, так і в Україні загалом. Водночас, ВТК 1925 р. відіграв позитивну роль у становленні і розвитку українського виправно-трудова законодавства. Незважаючи на подальші зміни і доповнення, фактично він продовжував діяти до 1960 року.

7. Факт прийняття в УСРР Виправно-трудова кодексу та проведення необхідних заходів для здійснення закріплених ним положень, дозволяє зробити висновок: становлення радянського виправно-трудова права отримало загалом логічне завершення. Було створено необхідні умови для його подальшого розвитку. У період після прийняття ВТК відбувався активний пошук шляхів та методів забезпечення єдності принципів діяльності та структурної розбудови системи органів та установ виконання кримінальних покарань в межах Народного комісаріату внутрішніх справ України. Головною ж причиною відсутності чіткого визначення та організаційного закріплення структури й функціонування виправно-трудова відділів і виправно-трудова установ стало утвердження, в кінці 20-х — на початку 30-х років, адміністративно-командної, жорстко централізованої системи державного управління, що опиралася на апарат примусу, складовою частиною якого була і система місць позбавлення волі

Історичний досвід свідчить про необхідність детального обґрунтованого підходу до створення нормативно-правових документів, які повинні регламентувати діяльність системи виконання покарань. Обов'язковою умовою цієї діяльності повинна стати перспективність підготовлених законів, їх взаємозв'язок з концептуальними положеннями внутрішньої політики, незалежність від політичної кон'юнктури.

8. Аналіз розвитку організаційно-правових основ системи виконання покарань в УСРР доводить, що на початку 30-х років відбувся перехід від принципів виправлення засуджених в умовах соціально-корисної праці, до широкого використання жорстких форм покарання, у якості яких виступали і тюремне ув'язнення, утримання у виправно-трудова таборах та колоніях. Виправно-трудова система стає однією з головних ланок репресивного апарату держави, зокрема для проведення широкомасштабних репресій 1937-1938 рр. Цьому сприяла і система

виправно-трудового законодавства, яка зазнала негативної деформації. Починаючи з 1935 р. виправно-трудове законодавство почало витіснятися наказами, інструкціями та розпорядженнями, що видавались по лінії Наркомату внутрішніх справ. Основою функціонування останнього стає репресивно-каральна діяльність, з подальшою бюрократичною централізацією апарату, пануванням ієрархічної єдиноначальності, встановленням політичного режиму у вигляді адміністративно-командної системи управління, а в кінцевому випадку - тоталітаризму.

9. У передвоєнний період НКВС УСРР (УРСР) шляхом посилення силового тиску на суспільство, сприяв встановленню режиму тоталітаризму, погранню прав та свобод громадян, послабленню юридичної захищеності особи. Адміністрація органів та установ виконання покарань, як складова частина репресивно-карального механізму, брала безпосередню участь у масових акціях проти власного народу. Водночас, значна кількість співробітників місць позбавлення волі стали жертвами терору, безпосередніми учасниками якого вони були.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Іваньков І.В. Проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України в сучасний період // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – 2002. – Вип. V. – С.55–62.
2. Іваньков І.В. Система таборів на території України (кінець 20-х — кінець 50-х років ХХ сторіччя) // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. - №4. – С.368–374.
3. Іваньков І.В. Кримінально-виконавча політика Української Центральної Ради (квітень 1917 року — квітень 1918 року) // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2004. - №1. – С.298–314.
4. Іваньков І.В. Кримінально-виконавча політика в Україні за часів Директорії (грудень 1918 року — липень 1921 року) // Міліція України: Науково-практичний збірник. – 2004. - №26. – С.4–6.

АНОТАЦІЇ

Іваньков І.В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX — середина XX ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Національна академія внутрішніх справ України, – Київ, 2005.

В дисертації розглядаються історико-правові проблеми становлення, розвитку та практичної діяльності системи органів й установ виконання покарань України, як складової частини карально-охоронного механізму. Встановлено, що Головне тюремне управління виникло і зміцнилось як орган виконавчої влади державного апарату царської Росії, основу діяльності якого становили організаційні функції по налагодженню діяльності із забезпечення одноманітних умов виконання кримінальних покарань на всій території імперії, в тому числі і в Україні. Вивчаються правові засади діяльності системи виконання кримінальних покарань за часів перебування при владі Тимчасового уряду, Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. З часом, у радянський період існування, перебуваючи у підпорядкуванні НКВС, поєднавши в своїй компетенції правоохоронні та репресивно-каральні функції, система виконання покарань вийшла із фактичного підпорядкування органів влади і управління республіки й перетворилась на знаряддя вирішення соціально-політичних та економічних проблем в Україні шляхом беззастережних репресивних заходів.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, пенітенціарна система, органи і установи виконання покарань, структура, функції, діяльність, організаційно-правові основи, репресії, наслідки.

Іваньков И.В. Тюремные учреждения в Украине в системе карательно-охранительного механизма государства (конец XIX — середина XX ст.) – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальная академия внутренних дел Украины, – Киев, 2005.

Диссертация посвящена исследованию проблемы становления, развития и практической деятельности системы органов и учреждений исполнения наказаний Украины, как составной части карательно-охранительного механизма государства.

В работе на основе теоретических разработок актуальных проблем отечественной истории государства и права проведен анализ политико-правовой ситуации, предшествующей созданию центрального органа управления местами лишения свободы царской России - Главного тюремного управления. Освещены особенности становления Главного Тюремного управления в системе исполнительной власти государственного аппарата и развития его функций в период подчинения Министерству внутренних дел, а в дальнейшем – Министерству юстиции. Обоснована необходимость создания центрального органа управления тюремной системой.

Изучены организационная структура и правовые основы деятельности центрального и местных аппаратов управления органами и учреждениями исполнения наказаний на территории Украины во время пребывания у власти Временного правительства, Украинской Центральной Рады, Гетьманата П. Скоропадского и Директории. Проведенный анализ нормативно-правовых актов исследуемого периода украинской государственности позволяет сделать вывод, что тюрьмы и тюремные учреждения, в основном, использовались как один из основных элементов карательной политики государства для поддержания порядка внутри военных формирований и среди гражданского населения на подконтрольных территориях в условиях военного времени.

Функционирование Центрального тюремно-карательного отдела НКЮ Украины в 20-х годах было связано, с одной стороны - с усовершенствованием его структуры, форм, методов, нормативно-правового обеспечения деятельности, а с другой – созданием Союза СССР и, исходя из этого, централизацией исправительно-трудового механизма государства на основе укрепления административно-командной системы управления.

В результате проведенного анализа организационно-правовых основ деятельности системы исполнения наказаний в Украине установлено, что в 30-х годах состоялся переход от принципа экономии наказания и исправления осужденных в условиях привлечения к социально-полезному труду к принципу ужесточения наказаний и более широкому использованию иных форм, в качестве которых выступали тюремное заключение, содержание в исправительно-трудовых лагерях и колониях. Тюремная система Украины фактически вышла из подчинения органов власти и управления республики, превратившись в орудие решения социально-политических и экономических проблем, став элементом общегосударственного механизма репрессий.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система; пенитенциарная система, органы и учреждения исполнения наказаний, структура, функции, деятельность, организационно-правовые основы, репрессии, последствия.

THE SUMMARY

I. Ivankov. Prison establishments in Ukraine in system of retaliatory security mechanism of the state (end XIX - middle XX centuries) – the Manuscript.

The dissertation to seek PhD in Law Degree, Major 12.00.01 - Theory and history of state and right. History of political and legal doctrines. - National academy of internal affairs of Ukraine, Kyiv, 2005.

The dissertation is devoted to the problems of becoming, development and practical activities of system of bodies and establishments of execution of punishments of Ukraine, as a component of the retaliatory security mechanism of the state. It is established, that the Main Prison Management has arisen and got stronger as a part of prison system of imperial Russia, the basis of activity of which were organizational functions which adjusted activity of providing equal conditions of execution of punishments all over the Empire and in Ukraine as well. The legal bases of the system of execution of punishments activity during the rule of Provisional Government, Ukrainian Central Rada, Getmanat and Directory are investigated.

In due course, during the Soviet period, being submitted to People's Commissariat of Internal Affairs, and combined in its competence law-enforcement and repressive-retaliatory functions, system of execution of punishments has left actual submission of authorities and management of republic and has turned to the main instrument of the decision of sociopolitical and economic problems in Ukraine by unconditional repressive actions.

Keywords: criminally-executive system; penitentiary system, bodies and establishments of execution of punishments, structure, functions, activity, organizational-legal bases, reprisals, consequences.